

Модуль II. Основні принципи організації та діяльності музеїв

Тема 5. НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ, ОБЛІК І ЗБЕРІГАННЯ МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ

(2 год.)

Мета: проаналізувати основні етапи фондової роботи музеїв; ознайомити студентів технологією ведення обліку, інвентаризації та каталогізації музейних фондів; вивчити види каталогів та вимоги до збереження музейних колекцій; розглянути основні вимоги до консервації та реставрації колекцій; виховувати інтерес до предмета, розуміння важливості його вивчення, патріотичне виховання.

Тип заняття повідомлення та засвоєння нових знань

Форма лекція

Обладнання конспект лекції; схеми; проектор, екран, презентація «Фондова робота музеїв»; завдання до виконання самостійної роботи.

Література

1. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навчальний посібник. - 2-ге вид. К.: Альтерпрес, 2012. С. 94-102.
2. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеєзнавство: Навч. посіб. К.: Знання, 2008, С.86-96.
3. Салата О.О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С.87-90.
4. Сурмач О. І Музейна справа: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Львів: ЛНУ, 2014. С. 74- 77.

ПЛАН

1. Наукове комплектування фондів музею.
2. Визначення музейних пам'яток та їх категорії.
3. Первинний облік, інвентаризація та каталогізація.
4. Музейні фонди. Класифікація фондів.
5. Збереження музейних фондів.

-1-

Наукове комплектування фондів — важлива ділянка музейної справи. Діяльність будь-якого музею, як відомо, розпочинається збиранням колекцій. Зібрані матеріали вивчають, використовують в експозиціях, дослідній та освітній роботі. Без цього багато визначних пам'яток не збереглося б і залишилось невідомими для людства . Збирання матеріалів необхідне для поповнення музейних фондів, доповнення експозицій, створення виставок, наукової та

освітньої діяльності. Без систематичного комплектування фондів неможливий розвиток жодного музею.

Комплектування музейних фондів - це планомірне, систематичне, наукове поповнення їх пам'ятками історії та культури відповідно до профілю і завдань зберігання, експозиційної, наукової і освітньої роботи.

Виділяють такі етапи комплектування фондів: 1) підготовча робота; 2) наукове планування; 3) збирання матеріалів; 4) визначення предметів музейного значення.

Підготовча робота розпочинається з перевірки стану музейних фондів і визначення потреби в тих або інших матеріалах. Далі провадиться велика бібліографічна і науково-дослідна робота. Встановлюються контакти з відповідними установами й організаціями, книжковими колекторами, букіністичними і антикварними магазинами з метою одержання потрібних матеріалів. Форми підготовчої роботи різноманітні — залежно від профілю музею та характеру його колекцій.

Наукове планування збирацької роботи передбачає складання тематики комплектування музею на наступний рік для кожного відділу. Планують подальше збагачення експозиції — створення і поглиблення розділів, розширення наукової та освітньо-виховної роботи (організацію виставок, лекцій тощо). Плани відділів координують, а потім складають єдиний план комплектування фондів, який затверджує вчена рада музею як документ для виконання. Відповідно до цього музей планує відрядження працівників, експедиції та інші форми комплектування.

Збирання матеріалів здійснюють у різні способи — обстеженням історичних місць, організацією розвідок, розкопок стародавніх поселень і могильників, експедицій у села і райони, відряджень на підприємства і в установи. Місцем збирання матеріалів є стоянки первісних людей, скіфські та інші кургани, старі фортеці, руїни стародавніх міст, поля визначних битв тощо. Обстеження їх, збирання знахідок, фото-фіксація, обміри — все це дає цікаві матеріали як для експозиційної, так і наукової роботи музеїв. Збирають матеріали також в архівах (центральных, обласних, відомчих і особистих), де зберігаються цінні документи, в статистичних установах, де можна одержати цифрові дані з різних питань економіки і культури, на заводах і фабриках, які можуть представити свої вироби, інструменти, а також матеріали про передовиків виробництва, переможців соціалістичного змагання, у колгоспах і радгоспах — про розвиток різних галузей сільського господарства та про героїв високих урожаїв.

-2-

Визначення предметів музейного значення — найскладніший етап комплектування фондів, тому на ньому слід спинитися окремо.

Для визначення предметів музейного значення треба знати, що саме відносять до пам'яток. Назву «пам'ятка» вперше ввели у науковий вжиток гуманісти середньовіччя для позначення історико-художніх предметів давнини. Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона визначає пам'ятку як будь-який знак, починаючи від простого кургану і каменя до сучасного твору мистецтва, який увічніює пам'ять про якусь подію. Пізніше це поняття було розширене:

поряд з художніми так стали називати предмети історичного, етнографічного і наукового значення. На II Міжнародному конгресі з охорони пам'яток архітектури (1964 р.) до поняття «пам'ятка» введено комплекси — міські й сільські, пов'язані з певною культурою, видатним явищем або історичною подією

Предмети музейного значення поділяють на такі категорії: 1) речові, 2) писемні, 3) нумізматичні, 4) художні, 5) природничо-історичні, 6) науково-технічні, 7) меморіальні. До кожної категорії належать різноманітні види оригінальних пам'яток.

Речовими пам'ятками є: знаряддя праці, інструменти, зброя, одяг, прикраси, предмети побуту різних класів і часів. Їх поділяють, в свою чергу, на історичні, археологічні, етнографічні, історико-культурні тощо. Речові пам'ятки дуже важливі: вони надають експозиції наукової достовірності, наочності. Експозиції з речовими пам'ятками добре запам'ятовуються, їх широко використовують в музеях історичного та краєзнавчого профілів.

До категорії *писемних пам'яток* належать рукописи, документи, першодруки книг, журналів, газет, листівок, прокламацій, афіш тощо. Ці пам'ятки також широко використовують у багатьох музеях як такі, що надають експозиції документального, переконливого характеру.

Нумізматичні колекції — це збірки монет, медалей, жетонів, різних значків. Їх визначають за історичними періодами, місцем виготовлення та іншими специфічними ознаками. Ці пам'ятки становлять інтерес переважно для історичних та краєзнавчих музеїв.

Категорія *художніх пам'яток* різноманітна: це оригінальні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, різноманітні види народної творчості — різьба на дереві, кості, камені, художні вишивки. Вони цінні тим, що допомагають розкрити зміст експозиції, лають яскраве образне уявлення про різні події, про талант нашого народу. Художні пам'ятки широко використовуються в музеях усіх профілів. *Природничо-історичні пам'ятки* — це зразки мінералів, ґрунтів, колекції рослин, чучела звірів, мокрі й сухі зоологічні препарати. Такі колекції збирають для краєзнавчих, природничо-історичних музеїв, а також відповідних кабінетів у спеціальних наукових і навчальних закладах.

До *науково-технічних предметів* музейного значення належать зразки технічних об'єктів (інструментів, машин, деталей устаткування тощо), а також документація про винаходи. Такі матеріали використовують у спеціальних технічних, загально-історичних і краєзнавчих музеях (у відділах радянської доби).

До категорії *меморіальних пам'яток* відносять найрізноманітніші і найчисленніші предмети. Їх комплектують за принципом зв'язку з тією або іншою видатною особою і використовують у меморіальних, історичних, художніх, краєзнавчих та інших музеях.

Такі основні категорії пам'яток. За ініціативою музейних працівників можуть бути зібрані й інші цінні та цікаві предмети. При науковому доборі насамперед звертають увагу на *типові* вироби, які характеризують добу, а також *унікальні* та *рідкісні* пам'ятки. Загальною вимогою при збиранні пам'яток є їхня достовірність, задовільний стан збереженості, виразний зовнішній вигляд —

фактори, які роблять їх придатними для використання в експозиційній, науковій та освітньо-виховній роботі музею.

-3-

Нині облік і зберігання музейних фондів в нашій країні здійснюються відповідно до «Положення про музейний фонд СРСР», затвердженого Міністерством культури СРСР (наказ № 173 від 29 червня 1965 р.).

Облік музейних колекцій — це визначення предметів, що надійшли до музею, і точна фіксація відомостей про них. Він необхідний для збереження предметів, визначення їхньої цінності, забезпечення можливості користуватися ними в подальшому. Складається **облік** з таких етапів: **1) первинний облік, 2) інвентаризація, 3) каталогізація, 4) створення науково-довідкового апарату**. Керує цією роботою головний хранитель музею або завідуючий фондами.

Первинний облік передбачає складання актів прийняття пам'яток і запис їх у Книзі надходжень. Всі пам'ятки музейного значення надходять до музею відповідно до Акта прийняття. Потім їх записують у Книгу надходжень, де фіксують короткі відомості про пам'ятку: час і спосіб надходження, назву і опис предмета, матеріал і техніку його виготовлення, ступінь неушкодженості, вартість та до якого відділу він надходить. У музеях, крім того, є ще книги тимчасових надходжень, куди записують предмети, передані музею на певний період.

Інвентаризація — це наукове визначення і описання пам'ятки у відповідних інвентарних книгах. Як правило, інвентарні книги складають за відділами музею. У великих музеях, де зберігаються численні і різноманітні колекції, є ще інвентарні книги за категоріями пам'яток (природничо-історичних, археологічних, пам'яток писемності, нумізматикою, творами мистецтва тощо). Така система найбільш зручна і щодо користування колекціями, і щодо зберігання їх. Інвентарна книга містить докладніші й ширші відомості, ніж Книга надходжень, зокрема в ній зазначено про походження й історію пам'ятки, матеріал і техніку виготовлення її, розмір, збереженість, спосіб надходження і шифри.

Інвентаризацію провадять за предметами (кожному з них надають порядковий номер) або за колекцією (номер надають колекції, додаючи колекційний опис). Запис в Інвентарній книзі розпочинають з предметного слова. При інвентаризації документів, а також художніх пам'яток зазначають насамперед автора, далі — назву та опис твору.

Однією з важливих форм обліку є *каталогізація*. Це - складання списків, або каталогів, найцінніших музейних предметів. У каталогах зазначають назву твору, автора, сюжет, матеріал, розмір, рік створення. Каталоги виходять друком і дають уявлення про музейні фонди країни. Надалі передбачається створення і публікація каталогів усіх музеїв незалежно від їхнього профілю.

Музеї були і є основними скарбницями різноманітних пам'яток історії і культури нашого та інших народів світу. Тому охоронній роботі в них приділяється велика увага.

Музейні фонди — це колекції, що знаходяться в сховищах, експозиціях або на виставках музею. Збірки цих різноманітних предметів потребують певних умов і системи зберігання: забезпечення потрібного режиму в фондах, створення відповідних умов для збереження різних категорій пам'яток від псування або розкрадання, нагляду за станом музейних колекцій, консервації їх та реставрації.

Охоронна робота розпочинається відразу ж після надходження пам'ятки до музею і облікування її. Відповідно до розробленої нині системи зберігання всі колекції музею поділяють на дві групи: 1) основний музейний фонд і 2) фонд науково-допоміжних матеріалів.

Основний музейний фонд становлять оригінальні пам'ятки історії, природи, матеріальної і духовної культури людства. Це — найбільш важливі і цінні колекції будь-якого музею незалежно від його профілю. Зберіганню їх надають першорядного значення. Матеріали основного фонду насамперед систематизують в історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон. Наприклад, історичні музеї мають в основних фондах відділи: палеоліту, неоліту, бронзи, залізного віку на території України, на Уралі, в Сибіру тощо. У межах історичних, хронологічних і географічних груп пам'ятки зберігають ще за матеріалами: скло, кераміка, метал та ін., враховуючи при цьому їхні фізичні властивості, неоднакові вимоги щодо зберігання. Іноді в музеях використовують ще тематичну систему зберігання, відповідно до якої пам'ятки розміщують у фондах за тематикою, пов'язаною з профілем музею, його структурою або експозицією.

Наступний етап системи зберігання передбачає розподіл колекцій основного фонду за категоріями пам'яток. Так, у відділі Київської Русі можуть бути виділені такі категорії пам'яток: знаряддя праці, зброя, предмети побуту, прикраси, монети тощо.

Фонд науково-допоміжних матеріалів зберігають окремо від основного, організуючи його за тією самою системою — в історико-хронологічному порядку з дотриманням географічних зон. Так само враховують специфіку зберігання різних матеріалів, їх особливості (наприклад, вид пам'ятки, її розміри тощо). Окремо зберігають у музеях коштовності, фотоматеріали, рукописи, книги, створюючи для них відповідні умови та особливий порядок.

Для зберігання колекцій від псування і руйнувань у приміщеннях музею створюють певний *режим зберігання*. Першою умовою його є забезпечення музейних колекцій просторими, світлими, теплими і сухими приміщеннями, де є опалення, електричне освітлення, водопровід, вентиляційна система, спеціальні

меблі. Фондові приміщення мають водночас бути науковими лабораторіями, які забезпечували б не лише добру збереженість пам'яток, а й належні умови для роботи з ними.

Важливим фактором у режимі зберігання колекції є забезпечення *рівномірної температури і певної вологості* в музейних приміщеннях, адже коливання призводять до розширення і стискання матеріалів, а отже — до руйнування речей. Висока температура особливо небажана для паперових документів, виробів із дерева, воску, парафіну, тканин, для одягу, килимів тощо. Низька температура згубна для олов'яних виробів, скульптури та ін. Нормальною для музейних приміщень є температура повітря в межах від +12 до +18°C, а відносна вологість — від 55 до 70% при добових коливаннях не більших за 5%. Температуру і вологість у музейних приміщеннях вимірюють термометрами, гігрометрами, гігрографами або психрометрами, які розміщують, як правило, біля входу у зали. Двічі на добу показання цих приладів заносять до спеціального Журналу реєстрації умов зберігання. При надмірній сухості повітря у приміщенні його звожують, розставляючи відкриті посудини з водою, при підвищеній вологості посилюють опалення і провітрювання.

Важливим фактором режиму зберігання є *світло* (природне і штучне). Світло потрібне для огляду експонатів, але воно згубно впливає на більшість пам'яток. Особливо шкідливі прямі сонячні промені та яскраві освітлювальні прилади. Вони руйнують насамперед матеріали органічного походження — природні колекції, тканини, дерево, папір, шкіру тощо. З метою створення нормального світлового режиму зберігання в експозиційних залах і фондових приміщеннях вікна забілюють крейдою, обладнують їх шторами, використовують матові абажури на освітлювальних приладах, вживають інших заходів для захисту поверхонь пам'яток від прямих променів сонця та яскравого штучного освітлення.

Важливим фактором зберігання є *повітряний режим* в музеях. Забруднене газом і пилом повітря руйнує пам'ятки. Тому всі приміщення систематично очищають за допомогою різних вентиляційних установок. Колекції тканин, одягу, килимів, хутра, крім того, двічі на рік виносять із приміщень і провітрюють.

Режим зберігання музейних колекцій передбачає також *боротьбу з шкідниками рослинного і тваринного походження*. До 70 видів їх загрожує фондам музеїв. Це бактерії, гриби, мохи, комахи, жучки тощо, які точать дерево, вовну, хутра, папір, картини, різні предмети побуту, музейні меблі. Для боротьби з ними приміщення систематично провітрюють, а пам'ятки періодично обробляють відповідними хімікатами в дезінфекційних камерах.

Обережне поводження з колекціями та оберігання їх від механічних впливів і руйнування - також неодмінна умова збереження музейних фондів. Як зазначалося вище, очолює охоронну роботу в музеї головний хранитель фондів. У нього зберігається вся документація про матеріали, які надійшли до музею, — акти, Книга надходжень. Інвентарна книга, колекційні описи, інвентарні картки і паспорти. Він дбає про стан музейних колекцій в

експозиції і в фондах, реєструє температурний режим і режим вологи, помічені порушення, веде Журнал умов зберігання і Журнал переміщення колекцій.